

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

ЗАЛЄТОК Наталія Валеріївна

УДК 94(410) «193»—055.2(043.3)

**ЖІНКИ В СУСПІЛЬНОМУ І ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ
ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ СТ. — 1939 Р.)**

07.00.02 — всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ — 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти та науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
ЧЕРЕВКО Оксана Степанівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
факультет історичної освіти,
доцент кафедри всесвітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ЯКОВЕНКО Наталя Леонідівна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка,
Інститут міжнародних відносин,
професор кафедри міжнародних організацій і
дипломатичної служби;

доктор історичних наук, професор
ПЕТРЕНКО Ірина Миколаївна,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»,
професор кафедри педагогіки та суспільних наук.

Захист відбудеться «24» червня 2016 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий «23» травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

 О. І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Європейське жіноцтво пройшло складний шлях у боротьбі за розширення прав та можливостей. На початку ХХІ ст. у цій царині вдалося досягти значних успіхів, однак створення такої атмосфери в суспільстві та державі, де б жінки та чоловіки мали рівний доступ до влади, грошей, а також дістали змогу вільно розпоряджатися власним часом, все ще залишається на порядку денному борців за гендерне рівноправ'я.

Важливим завданням є подолання залишків стійких упереджень стосовно ролі жінки в суспільстві, які ще донедавна мали значний вплив у більшості країн світу, оскільки поступовий відхід від них розпочався лише в останній третині ХХ ст.

На сьогодні гендерна рівність є одним з основоположних напрямів законодавчої та політичної діяльності країн постіндустріального світу. Наразі світову першість у забезпеченні рівноправного становища чоловіків і жінок мають Скандинавські країни, але колискою фемінізму, як руху жінок за рівноправ'я на європейському континенті, є Велика Британія. Зміни у становищі жінок у цій країні варто розглядати в контексті суфражистського руху, який став першим масштабним проявом їхньої суспільно-політичної активності. Цей рух не був єдиною причиною якісно нових зрушень, які мали безпосередній вплив на становище жінок, але він суттєво змінив як його активних учасників, так і суспільство загалом.

Попри те, що процес емансипації жінки розпочався в Англії майже півтора століття тому, а сама країна здавна вважається «батьківщиною демократії», на сьогоднішній день у британському суспільстві існує ще достатня кількість проблем, пов'язаних із забезпеченням гендерного рівноправ'я. Сам же процес боротьби жінок за розширення своїх прав і можливостей їх реалізації відбувався у декілька етапів, де досягнення позитивних зрушень супроводжувалося значними труднощами.

Актуальність дослідження посилюється тим, що, незважаючи на значний масив робіт західних дослідників з історії жіночого руху у Великій Британії, низка питань залишається малодослідженою або має суперечливе трактування в науковій літературі. Окрім того, в українській історичній науці проблематика, пов'язана з історією англійського жіноцтва останньої третини ХІХ — першої половини ХХ ст., практично не висвітлена.

Нині в Україні забезпечення гендерного рівноправ'я є нагальною проблемою, яка потребує вирішення не лише в контексті євроінтеграційних прагнень, але й з огляду на розвиток демократії загалом. Тому прогресивний досвід жінок Великої Британії є особливо корисним у діяльності суспільно активного жіноцтва України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота є складовою наукового напрямку «Дослідження проблем гуманітарних наук», підрозділ «Проблеми гуманізму і духовності в процесі викладання всесвітньої історії у вищій і середній школі», що виконується на кафедрі всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова згідно з тематичним планом науково-дослідницької роботи (протокол №6 від 25 грудня 2006 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою університету 31 січня 2013 р., протокол №7 та уточнена 29 жовтня 2015 р., протокол №6.

Мета дисертаційної роботи полягає у висвітленні та аналізі еволюції ролі жінок у суспільному і політичному житті Великої Британії від останньої третини XIX ст. до 1939 р.

Для досягнення мети передбачено вирішити такі **наукові завдання**:

- проаналізувати джерельну базу та стан наукової розробки проблематики, пов'язаної з участю жінок у суспільному і політичному житті Великої Британії (остання третина XIX ст.—1939 р.), окреслити теоретико-методологічну основу дослідження;
- вивчити становище британського жіноцтва ранньовікторіанської доби;
- розкрити особливості розгортання «першої хвилі» фемінізму у Великій Британії та методи й масштаби діяльності основних жіночих організацій зазначеного періоду;
- охарактеризувати політику урядів і політичних партій щодо «жіночого питання» в період з останньої третини XIX ст. до 1939 р.;
- встановити взаємозв'язок участі британських жінок у Першій світовій війні та забезпечення політичного рівноправ'я статей в Англії;
- визначити вплив суфражистського та антисуфражистського рухів на зрушення у пануючому гендерному укладі Великої Британії;
- дослідити зміни у становищі й ролі британських жінок у суспільстві та масштаби впливу суспільних стереотипів на процес жіночої емансипації;
- з'ясувати значення досліджуваного періоду в процесі становлення гендерного рівноправ'я у Великій Британії.

Об'єктом дослідження є гендерний аспект суспільного і політичного життя Великої Британії з останньої третини XIX ст. до 1939 р.

Предметом дослідження є місце та роль жінок у суспільному і політичному житті Великої Британії з останньої третини XIX ст. до 1939 р.

Хронологічні межі охоплюють період з останньої третини XIX ст. до 1939 р. *Нижня межа* дослідження (остання третина XIX ст.) обумовлена початком та стрімким розгортанням «першої хвилі» жіночого руху у Великій Британії, а саме — створенням перших постійних суфражистських організацій та започаткуванням серйозних політичних дискусій щодо доцільності надання жінкам виборчих прав (1860—1870-ті рр.). *Верхня межа* дослідження (1939 р.) пов'язана з початком Другої світової війни, яка ознаменувала собою якісно новий період у житті британського жіноцтва.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі:

Уперше:

- в українській історіографії досліджено багатогранність змін у становищі та ролі британських жінок у суспільстві з останньої третини XIX ст. до 1939 р.;
- проведено комплексний аналіз історіографічних напрацювань та джерельної бази проблеми, залучено до наукового обігу низку маловідомих і малодоступних джерел, серед яких законодавчі акти британського парламенту, спрямовані на усунення гендерного нерівноправ'я, мемуари основних фігурантів жіночих рухів, матеріали британських жіночих організацій

(листівки, буклети, програми), періодичних видань, тогочасні фотоматеріали, які суттєво поглиблюють розуміння особливостей суспільно-політичного становища жінки у Великій Британії в досліджуваний період;

Уточнено:

- хронологічні межі феміністського руху у Великій Британії, пов'язані зі змінами в становищі британських жінок в суспільстві та їхньою боротьбою за розширення прав;
- комплекс чинників, що вплинули на надання жінкам права голосу та довготривалість процесу емансипації у Великій Британії;
- відомості щодо зайнятості жінок в окремих галузях виробництва, торгівлі та сфері послуг (на основі аналізу матеріалів переписів населення);
- напрями та особливості діяльності активістів жіночого руху в міжвоєнний період;

Набули подальшого розвитку:

- дослідження значення законодавчих новацій, що мали емансипативний ефект для жінок, у становленні гендерного рівноправ'я у Великій Британії;
- вивчення та аналіз впливу політичної ідеології і системи морально-етичних цінностей на ставлення соціуму до проблеми гендерного нерівноправ'я у Великій Британії;
- дослідження суспільної і політичної історії Великої Британії у період з останньої третини XIX ст. до 1939 р. через призму гендерних відносин.

Наукове і практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що його фактологічний матеріал та теоретичні висновки можуть бути використані у процесі викладання курсів «Нова історія країн Європи та Америки», «Новітня історія країн Європи та Америки», спецкурсів із жіночої історії, гендерної історії та гендерної політики, повсякденної історії, у тематичних науково-практичних конференціях, при написанні підручників та посібників з історії й соціології. Основні положення та результати дисертаційного дослідження можуть слугувати інформаційною базою у процесі розробки ефективного гендерного законодавства в Україні.

Апробація результатів дисертації здійснена на засіданнях кафедри всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Основні положення, результати та висновки дисертації обговорені на науково-практичній конференції «Всесвітня історія очима українських істориків» (Київ, 2011); Студентській звітно-науковій конференції «Освіта та наука у вимірах XXI століття» (Київ, 2012); VI Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету-2013» (Київ, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в Україні», (Дніпропетровськ, 2013); III Міжнародній науковій конференції, присвяченій 270-літтю укладання «Прав за якими судиться малоросійський народ» (Глухів, 2013); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Гендерні дослідження в історичному вимірі» (Київ, 2013); II Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (Одеса, 2015); VIII Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2015); 68-ій міжнародній конференції «Каразінські

читання (історичні науки)» (Харків, 2015); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гендерна проблематика та антропологічні горизонти» (Острог, 2015); Другій літній школі «Гендерний університет» (Ужгород, 2015); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гендерна проблематика та антропологічні горизонти» (Острог, 2016).

Публікації. Основні положення, матеріали, результати та висновки дисертації відображені у 18 наукових публікаціях, з них 7 статей оприлюднено в фахових виданнях України, 2 статті — у закордонних наукових виданнях, які входять до Російського індексу наукового цитування (РІНЦ) та міжнародної бази Ulrich's Periodicals Directory.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом і відповідає поставленій меті та реалізації основних завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Обсяг дисертації становить 298 сторінок, з них основного тексту — 197 сторінок. Перелік використаних джерел і літератури складає 449 позицій (найменування українською, російською та англійською мовами). Дисертація має 10 додатків, що містять світлини, статистичні дані, карикатури, відбитки феміністичних листівок та інші матеріали, які дозволяють більш повно і об'єктивно відобразити сутність досліджуваної проблеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано мету, об'єкт, предмет і основні завдання, окреслено хронологічні межі, висвітлено його зв'язок з науковими програмами та планами, розкрито наукову новизну, практичне значення та особистий внесок здобувача, подано відомості про апробацію роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічна основа дослідження»** проаналізовано стан наукової розробки проблематики, пов'язаної зі становищем жінки в суспільному і політичному житті Великої Британії з останньої третини ХІХ ст. до 1939 р., охарактеризовано джерела дисертаційної роботи та її теоретико-методологічну основу.

Історіографія. Історіографічні напрацювання, присвячені аналізу суспільних перетворень та змін у становищі жіноцтва в різних сферах життєдіяльності суспільства, з метою їхнього аналізу, було умовно розподілено на наступні групи: 1) праці з суспільної і політичної історії Великої Британії ХІХ—ХХ ст.; 2) праці, у яких висвітлено теоретико-методологічні постулати та історичний розвиток «жіночих» і «гендерних студій»; 3) загальні праці з історії жінок; 4) праці, які висвітлюють становище британських жінок у різних сферах життєдіяльності суспільства; 5) дослідження з історії суфражистського та антисуфражистського рухів у Великій Британії, а також участі жінок у політичному житті країни в зазначений період; 6) роботи, присвячені становищу британських жінок у роки Першої світової війни.

Цінний фактологічний матеріал щодо соціально-економічного, побутового та культурного життя Англії, а також особливостей політичних кампаній і суспільних

рухів міститься у працях англійських істориків Д. Тревельяна, Ч. Поулсена та М. Пью. Радянська історіографія соціально-економічного і політичного вимірів життєдіяльності англійського суспільства представлена працями М. Єрофєєва, К. Виноградова та В. Горбика. Серед пострадянських вчених, які досліджували окремі аспекти проблеми, слід назвати білоруського історика І. Чикалову й російську вчену Н. Кручиніну. Українську історіографію представляють праці А. Грубінка та Н. Яковенко, у яких проаналізовано міжнародний вимір британської політики.

Оскільки метою дисертаційної роботи є аналіз змін у становищі жінок в суспільному та політичному житті Великої Британії, у ній міститься аналіз праць, присвячених висвітленню теоретичних підвалин та історичного поступу жіночих і гендерних студій. Серед них роботи американської вченої Дж. Скотт, українських дослідниць І. Жеребкіної, О. Кісь, Т. Марценюк, М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової, російських вчених Н. Пушкарьової, Є. Здравомислової та А. Тьомкіної, білоруського історика І. Чикалової.

Тенденції у становищі жінок різних країн на тлі історичного поступу відображено у працях західних дослідників Дж. Келлі, Е. Гобсбаума, Л. Абрамс та Е. Т. Аллен. Зокрема, англійський історик Е. Гобсбаум виокремлює три найвідчутніші зміни, що відбулися упродовж кількох десятиліть перед 1914 р. і сприяли формуванню «нової» жінки в країнах Заходу: 1) поширення середньої освіти для дівчат; 2) отримання жінками більшої свободи діяльності; 3) у суспільстві жінкам почали приділяти більше уваги, розглядаючи їх як особливу групу, що має власні інтереси й прагнення. Пострадянська історіографія зазначеного питання представлена роботами білоруської дослідниці О. Янчук, російських вчених С. Айвазової та Л. Рєпіної, у яких значну увагу приділено культурній обумовленості становища жінок у різні історичні епохи. Серед українських дослідників особливий інтерес у контексті досліджуваної проблематики становить дисертація Н. Ніколаєвої, де проаналізовано соціальний статус та права жінок в соціально-економічній, юридичній та політичній сферах США з кінця XVIII ст. до 1920 р. Праця українських істориків С. Віднянського та А. Мартинова «Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського союзу» і дисертація О. Черевко є важливими джерелами для дослідження внеску жінок-політиків у розвиток європейської інтеграції.

Загальні особливості становища британської жінки в різних сферах життєдіяльності суспільства у XIX—XX ст. відображено в роботах британських дослідників Ф. Томпсона, Р. Гріллс, В. Клейн та російських вчених С. Нестерової і К. Єфимової, які аналізують роль жінки крізь призму морально-етичних приписів вікторіанства та особливостей суспільного укладу зазначеного періоду.

Значний інтерес для дослідження особливостей становища жінки у шлюбно-сімейній сфері, а також впливу моралі вікторіанської доби на життя британок становлять праці західних вчених П. Джейлланд, К. Нельсон, Дж. Бенкса й О. Бенкс, Р. Флетчера, М. Шенлі, Л. Стоуна. У них містяться відомості про особливості виховання хлопців і дівчат відповідно до прийнятих сімейних ролей, законодавчі обмеження щодо жінок у шлюбі, складнощі процедури розлучення. Серед робіт пострадянських дослідників, які вивчали становище британської жінки у шлюбно-

сімейних відносинах, слід назвати статтю російського історика Д. Вершиніної «Виховання і манери англійських леді XVIII—XIX ст.» («Воспитание и манеры английских леди XVIII—XIX вв.»), де подано узагальнений морально-психологічний портрет англійських леді на основі листів, щоденників та художніх творів англійської літератури XIX ст.

Особливості реформування освітньої системи в Англії впродовж XIX ст. відображено в роботах британського дослідника Д. Гіларда та російської вченої І. Калініченко.

Питання жіночої зайнятості, нерівної оплати праці, а також особливості трудового законодавства на британських теренах досліджували західні вчені Дж. Барнетт, Е. Робертс, Н. Вердон, Л. Холкомб та К. Девідсон. Означена проблематика частково знайшла відображення у праці радянського дослідника М. Єрофєєва «Нариси з історії Англії 1815—1917 рр.» («Очерки по истории Англии 1815—1917 гг.»).

Проблеми, що стосуються перебігу суфражистського руху, досліджено в роботах західних вчених Дж. Ліддінгтон та Дж. Норріс, М. Пью, С. Холтон, Е. Росена, П. Бартлі, К. Ровер, Г. Сміта, С. Страусс, С. ван Вінгерден. Зокрема, у них міститься критичний аналіз «першої хвилі» жіночого руху, подані відомості про особливості створення та розвитку суфражистських товариств, їхню структуру та ідеологічні засади, взаємовідносини всередині організацій, проаналізовано ефективність публічних кампаній для досягнення виборчих прав тощо. Британська дослідниця Е. Кроуфорд подає відомості про більше ніж 400 суфражистських активістів й детальні описи діяльності 800 суфражистських товариств та груп тиску.

Дж. Буш у монографії «Жінки проти права голосу. Жіночий антисуфражизм в Британії» («Women Against the Vote. Female Anti-Suffragism in Britain») висвітлює ідеологічні засади й особливості діяльності антисуфражистського руху. Особливий інтерес становить аналіз системи аргументації противників суфражизму та особливостей побудови ієрархічних стосунків між чоловіками та жінками в антисуфражистському таборі. Глибокий аналіз діяльності антисуфражистських організацій представлено також у праці британського вченого Б. Харрісона «Розподіл сфер: опозиція до виборчого права для жінок у Британії» («Separate Spheres: The Opposition to Women's Suffrage in Britain»).

Основні досягнення різних напрямів фемінізму в Європі на тлі політичних трансформацій охарактеризовано у комплексному дослідженні американської вченої К. Оффен «Європейські фемінізми 1700—1950: політична історія» («European Feminisms 1700—1950: A Political History»). Дослідниця, в історичній ретроспективі, розглядає співвідношення понять «рівність» і «відмінність», «публічне» і «приватне» тощо.

Офіційне входження жінок до політичної сфери, основні напрями їхньої діяльності та перспективи на майбутнє крізь призму особливостей політичного устрою країн світу, витоки і становлення сучасних феміністських рухів висвітлено у працях британської вченої Дж. Ловендускі.

Серед досліджень радянської доби, де містяться згадки про суфражистський рух, слід назвати працю К. Виноградова «Девід Ллойд Джордж» («Дэвид Ллойд

Джордж»). Пострадянська історіографія участі жінок у суфражистському русі та політичному житті Англії представлена роботами російських вчених О. Шнирової, Д. Вершиніної, В. Успенської, Н. Степанової, білоруського історика І. Чикалової. Російський історик Н. Новікова з'ясувала особливості ідеології конституційного і радикального напрямів суфражизму, а також дослідила жіночий рух у контексті британської імперської культури. У дисертації російського дослідника І. Школьнікова проаналізовано взаємовідносини між британськими політичними партіями та активістами суфражистського руху.

Вивченню взаємозв'язків війни та гендеру, співвідношення понять «гендер» і «війна», «жінка» і «насильство», особливостей конструювання понять «жіночності» та «мужності» на тлі військових конфліктів, діяльності британок у допоміжних формуваннях та на «домашньому фронті» присвячено праці західних науковців Дж. Гольдштейна, Т. Клонана, М. ван Кревельда, Дж. Гулд та А. Марвіка. Пострадянська історіографія цього питання представлена роботами російських дослідниць Н. Забеліної, Н. Новікової та Д. Вершиніної, де аналізується розвиток суфражизму та пацифізму, а також висвітлено діяльність британок у роки Першої світової війни.

Джерельна база та теоретико-методологічна основа дослідження. Основою дисертаційної роботи є дев'ять груп джерел, умовно класифікованих за їхнім походженням.

До *першої групи* належать законодавчі акти парламенту Великої Британії, що є нормативно-правовою базою, на основі якої досліджено динаміку змін політики держави у сфері досягнення рівноправ'я статей. Сюди увійшли акти, що стосувались виборчої системи Великої Британії, майнових прав подружжя, а також правової рівності статей загалом.

Другу групу джерел складають стенограми дебатів британського парламенту, які дозволяють оцінити політичну ситуацію на час обговорення ключових для британських жінок законопроектів, ставлення до них уряду, проаналізувати аргументи прихильників і противників пропонованих змін та визначити причини успіху чи невдачі конкретної законодавчої ініціативи.

Третю групу становлять звіти державних комісій, створених для моніторингу важливих проблем у сфері освіти та зайнятості.

До *четвертої групи* включені основні феміністичні твори, що стали сприятливим ґрунтом для формування самосвідомості учасників кампанії. У них автори аналізують причини нерівноправного становища жінки, прояви дискримінації за ознакою статі, торкаються питання «природного призначення» статей тощо.

П'яту групу джерел становлять програмні документи та листівки жіночих організацій, промови активістів жіночого руху та їхніх опонентів. Ця група має важливе значення для вивчення особливостей діяльності учасників жіночого руху, їхнього повсякдення та засобів, що застосовувалися феміністами для впливу на суспільство.

До *шостої групи* джерел увійшли програмні документи та листівки британських політичних партій, промови політиків у контексті жіночої проблематики. На основі аналізу зазначених матеріалів було з'ясовано ставлення політичних еліт до вимог

жінок, їхнє бачення гендерних ролей, а також особливості ведення агітаційних кампаній, спрямованих на жінок-виборців.

До *сьомої групи* належать матеріали британських переписів населення з 1851 по 1931 рр. Вони вміщують загальні демографічні та соціально-економічні дані про населення країни.

Восьму групу складають мемуари учасників і сучасників жіночого руху. Серед них спогади В. Годвіна, Е. Панкхерст, М. Фосетт та ін. Ця категорія джерел становить значний інтерес при визначенні позицій активістів фемінізму щодо ролі жінок в суспільстві і дає змогу дослідити внутрішні особливості функціонування різних феміністичних організацій.

Дев'ята група містить матеріали тогочасних періодичних видань: «The Times», «The Daily Telegraph», «The Illustrated London News», «The Daily Sketch», «The Punch», «The Daily Mirror», «The New Age», «The Woman's Press», «The Common Cause», «Votes for women», «New Quarterly Magazine», «The Catholic Suffragist», «The British journal of nursing», «Amalgamated Society of Carpenters and Joiners Monthly Journal», «The New York Times», «The Literary Digest», «The Sydney Morning Herald». Використання матеріалів періодики дозволило з'ясувати особливості публічного дискурсу в контексті жіночої проблематики.

Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є принципи історизму, системності, комплексності та багатофакторності, які дозволили дослідити особливості становища жінок в суспільному і політичному житті з останньої третини XIX ст. до 1939 р. у конкретному історичному середовищі, розглянути його як частину системи суспільного устрою Великої Британії, на динаміку розвитку якої впливала низка різноманітних факторів. Структура дисертаційного дослідження сформована згідно з проблемно-хронологічним принципом.

У процесі роботи над дисертацією використано як загальнонаукові (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, аналогії, порівняння, узагальнення, абстрагування, статистичний), так і спеціально-наукові (критичного аналізу джерел, ретроспективний, історико-політичного аналізу, структурно-діахронний, історико-порівняльний, аналітико-психологічний) методи дослідження.

У ході розкриття проблеми застосовано гендерний підхід, спрямований на критичний аналіз процесів конструювання, засвоєння та відтворення суспільних уявлень про «чоловіче» і «жіноче», а також особливостей активності й взаємодії чоловіків та жінок у різних сферах життєдіяльності крізь призму наявних у суспільстві гендерних ієрархічних зв'язків.

Отже, залучена джерельна база характеризується різноплановістю, достовірністю і репрезентативністю. Наукові принципи, методи та підходи, покладені в основу роботи, дозволили дослідити стан наукової розробки обраної проблематики, опрацювати джерельну базу, виконати поставлені мету та завдання і здійснити комплексний аналіз становища жінок у Великій Британії, починаючи з останньої третини XIX ст. до 1939 р.

У другому розділі «**Місце та роль жінок у суспільстві ранньої вікторіанської доби**» виокремлено і проаналізовано основні соціально-економічні та політико-

ідеологічні чинники, які спонукали британське жіноцтво до початку боротьби за розширення прав.

За правління королеви Вікторії (1837—1901) сформувалася своєрідна система сімейних та суспільних цінностей, моральних установок і звичаїв. Характерні для цього періоду ідеальні моделі чоловіка та жінки мали визначальний вплив на становлення особистостей представників обох статей і наклали свій відбиток на всі сфери життєдіяльності англійського соціуму.

Основою суспільного укладу британців вікторіанської доби стала сформована на початку XIX ст. концепція «розподілу сфер», згідно з якою публічна сфера життєдіяльності (бізнес, політика, законодавство тощо) була прерогативою чоловічої статі. Разом з тим, ведення домашнього господарства, народження та виховання дітей, підтримання сімейних традицій (тобто, приватна сфера життєдіяльності) була полем діяльності жінки. Подана модель розподілу обов'язків подружжя знаходилась у центрі сімейного укладу представників середнього прошарку населення. У той же час, вона була прикладом для наслідування в сім'ях різного соціального статусу.

Освіта для дівчат вважалася неважливою і другорядною. Вона включала в себе навчання догляду за дітьми, формування смаку, підготовку до ведення домашнього господарства і управління прислугою. Як наслідок, у переважній більшості випадків коло інтересів та інтелектуальний розвиток жінки обмежувалися господарчими клопотами і вихованням дітей.

Ті жінки, яким вдавалось вийти заміж, опинялись у безправному становищі («юридична смерть», унеможливлення отримання розлучення, несправедливе законодавство щодо опіки над дітьми тощо). Відповідно до тогочасного законодавства, існував надзвичайно обмежений перелік випадків, які передбачали захист скривджених дружин і реалізацію процедури розірвання шлюбу з ініціативи жінки. Якщо чоловікові для отримання розлучення достатньо було довести зраду з боку дружини, то жінка мала довести наявність фактів содомії, двоєженства, жорстокості або довготривалої відсутності чоловіка.

Водночас, британки зіштовхнулись з низкою факторів, що виявились несприятливими для підтримання концепції «розподілу сфер». Серед них слід назвати наявність суттєвого дисбалансу в чисельності чоловічого та жіночого населення. Фактично, кількість жінок більше ніж на півмільйона перевищувала кількість чоловіків. Цей факт ускладнював процес пошуку чоловіка і призвів до появи значної кількості так званих «зайвих» жінок.

Брак коштів для забезпечення своїх найелементарніших потреб спонукав британок до пошуку роботи. Цей аспект стосувався як переважно незаміжніх представниць середнього прошарку, так і заміжніх робітниць, чиї чоловіки були не здатні самотужки забезпечувати сім'ю. Впровадження машинного виробництва і бажання роботодавців заощадити власні кошти сприяли значному залученню жінок до робітничих професій.

Намагання забезпечити власне існування призвело до того, що в суспільстві з'явився значний відсоток жінок, які, внаслідок життєвих обставин, були змушені протиставити себе панівному укладу.

У політичній сфері перша половина XIX ст. ознаменувалась для британок остаточним позбавленням політичних прав. Але при цьому їм доводилося сплачувати податки, що суперечило традиціям британської демократії. Цей факт викликав хвилю обурення неодружених англійок-власниць майна.

Крім того, середина XIX ст. характеризується зростанням впливу ліберально-демократичних рухів, активісти яких вимагали розширення прав нижчих прошарків суспільства. При цьому, якщо у XIX ст. серед робітників питання про розширення прав жінок поступилося боротьбі за розширення прав чоловічого населення, то в ліберально налаштованих колах середнього прошарку тема жіночих прав змогла «втриматися на поверхні» і вийти на якісно новий етап свого розвитку.

Ідейні витoki фемінізму у Великій Британії слід шукати у філософських творах XVII—XIX ст., автори яких торкалися проблеми місця жінки в суспільстві. Більшість з них вбачала основну причину нерівноправного становища жінок у низькому рівні їхньої освіти.

У третьому розділі **«Становище британських жінок на тлі розгортання жіночого руху (остання третина XIX ст.—1914 р.)»** досліджено процес розгортання «першої хвилі» жіночого руху у Великій Британії, висвітлено його періодизацію і характерні риси (склад, мету, методи діяльності учасників); особливості взаємодії суфражистів з політичними партіями; проаналізовано зміни в законодавстві та на ринку праці, які мали безпосередній вплив на жінок.

Організаційне оформлення суфражистського руху припадає на 60-ті рр. XIX ст. У цей час з-поміж багатьох вимог жінок виокремилась основна — надання їм права голосу. Приводом для її появи було остаточне виключення британок з електорального поля за законом 1832 р.

З останньої третини XIX до початку XX ст. в суфражистському русі спостерігалось домінування ліберальних ідей. Кількість його учасників, серед яких були як жінки, так і чоловіки, досить швидко зросла від декількох сотень до тисяч. Переважно це були освічені представники середнього прошарку, а тому їхня діяльність переважно спрямовувалась на забезпечення потреб представниць середньої верстви суспільства.

На перших порах діяльності рухові була притаманна своєрідна замкнутість — значна кількість учасників перебувала в родинних або дружніх стосунках ще до його організаційного оформлення; нерідко укладалися шлюби між активістами.

Суфражисти використовували конституційні методи боротьби, не підтримували жодну партію і співпрацювали лише з окремими парламентарями, прихильними до ідей руху. Негативну роль у діяльності суфражистських організацій і сприйнятті їх суспільством відігравали часті суперечки і розколи.

Початок XX ст.—1914 р. ознаменувався суттєвими змінами в характері діяльності суфражистських товариств, радіус активності яких продовжував зростати.

У цей час до ліберальних ідей, які все ще переважали у суфражизмі, додалися соціалістичні. Кількість членів суфражистських організацій зросла до десятків тисяч, у тому числі, і внаслідок приєднання до них частини робітниць. Спектр пропонованих змін поступово розширювався, зокрема, у 1905 р. суфражисти

відмовилися від положення про те, що право голосу необхідно надати лише неодруженим жінкам. У тому ж році в суфражистському русі чітко окреслилися дві течії — поміркована (конституційна) і войовнича (мілітантська). Представниці мілітанства використовували радикальні методи боротьби, чим викликали значний суспільний резонанс й привернули до себе увагу преси.

Помірковане крило залишилося вірним конституційним методам боротьби, але було змушене відійти від позапартійної тактики. Внаслідок цього в ньому виокремилися два табори — ліберальний і демократичний, які, відповідно, виступали проти та підтримували співпрацю з Лейбористською партією.

Крім цього, початок ХХ ст. ознаменувався появою організованого антисуфражистського руху. Цей факт є свідченням не лише наявності в суспільстві опозиції до вимоги надання жінкам права голосу, але й ефективності та масштабності діяльності суфражистів. Активізація антисуфражистського руху означала усвідомлення його учасниками значної ймовірності перемоги їхніх опонентів.

Упродовж останньої третини ХІХ до початку ХХ ст. жінкам вдалось увійти та закріпитися в управлінні на місцевому рівні. Спершу до участі в місцевих виборах були допущені незаміжні (1869 р.), а згодом і одружені (1894 р.) британки. Підвищенню політичної грамотності і залученню жінок до політичної сфери сприяло створення у кінці ХІХ ст. при політичних партіях особливих жіночих організацій. Їхні учасники долучалися до рутинної допоміжної роботи в партійних структурах, брали участь (на громадських засадах) в агітаційних кампаніях політиків тощо.

Крім того, в зазначений період було суттєво розширено майнові права одружених жінок. Відповідно до положень законів 1870 р., 1882 р., 1893 р. заміжня жінка стала суб'єктом правового поля, за нею зберігалось право успадковувати, купувати, володіти і розпоряджатися будь-яким рухомим або нерухомим майном, так само, як до укладення шлюбу. У такий спосіб був послаблений діючий уклад, який передбачав повну економічну залежність дружини від чоловіка.

Вкрай важливі зміни відбулись у сфері освіти. З 1870 р. жінки отримали доступ до Шкільних Рад. У 1873—1891 рр. у країні було запроваджено обов'язкову початкову освіту й уніфіковану навчальну програму середньої освіти для хлопців та дівчат, суттєво збільшено кількість середніх навчальних закладів. В останній третині ХІХ ст. жінки отримали можливість здобувати освіту у вищих навчальних закладах.

Суттєві зрушення відбулися також на ринку праці. Першість за кількістю робітниць все ще зберігалась за такими традиційно «жіночими» сферами як обслуговування, виробництво тканин та виготовлення одягу. Але, у той же час, значно зросла кількість жінок у наступних галузях: виготовлення та продаж продовольства, тютюнових виробів та напоїв; оренда житла; державна служба; медицина (медсестри, фармацевти, доглядальниці, акушерки); освіта (вчителі); діловодство; забезпечення зв'язку та ін. Цьому сприяли поява нових винаходів й зростання рівня освіченості жінок.

У четвертому розділі «**Входження жінок до політичної сфери та проблема практичного забезпечення гендерного рівноправ'я (1914—1939 рр.)**» досліджено участь британських жінок у Першій світовій війні; розкрито особливості офіційного входження англійок до політичної сфери на загальнонаціональному рівні, діяльність перших жінок-парламентарів; висвітлено тенденції у становищі британок й основні напрями роботи активістів жіночого руху.

Від 1914 до 1918 р. відносини суфражистів і політиків зумовлювалися воєнним часом. Уряд та політична еліта країни різко засуджували діяльність пацифісток. У той час як функціонування жіночих допоміжних формувань та медсестринських організацій, робота британок у інших сферах заохочувались, але на чітко визначених урядом умовах. Пряма участь жінок у воєнних діях вважалася неприпустимою. Навіть у воєнний час суспільство дуже суворо наглядало за дотриманням жінками норм моралі, нерідко звинувачуючи членів допоміжних і медсестринських організацій, а також робітниць тилу в розпусті і марнотратстві.

У 1918—1939 рр. відбулися значні зміни у відносинах політичних сил і британських жінок. Передусім, це обумовлено офіційним зарахуванням останніх до лав британського електорату і можливістю бути обраними до Палати Громад.

Відтоді між політичними партіями розпочалася боротьба за голоси британок, що супроводжувалася специфічною агітаційною кампанією. Переважна більшість інформаційних матеріалів для жіночої аудиторії стосувалася вирішення проблем материнства і дитинства, зайнятості, соціального забезпечення та інших подібних питань.

Загалом, здобутки жінок у 1918—1939 рр. були більш скромними в порівнянні з попереднім періодом. Прийняття у 1919 р. «Закону про усунення дискваліфікації за ознакою статі» позитивно вплинуло на входження англійок до складу суду присяжних, спростило вступ до ВНЗ, полегшило отримання посад у медицині та освітній сфері, але його положення нехтувалися під час намагання жінок стати членами Палати Лордів. Також продовжувала діяти дискримінаційна практика, відома під назвою «шлюбна заборона» — одруженим жінкам не дозволялось працювати на багатьох посадах, особливо, на державній службі і в освітній сфері.

Що стосується можливостей реалізації здібностей британок у законотворенні, то, не зважаючи на низький рівень представництва і впливу у своїх політичних партіях, у 1923—1939 рр. з ініціативи жінок-парламентарів було прийнято дев'ять законів, спрямованих на вирішення різних проблем — зловживання спиртом, процедури усиновлення, статусу позашлюбних дітей, пом'якшення покарання для вагітних жінок тощо. У цей час тривала боротьба за надання державної фінансової допомоги матерям на утримання дітей, де вдалося досягти успіху лише у 1945 р.

Кар'єрне зростання жінок все ще було ускладненим. Також існувала гостра проблема нерівної оплати праці (у середньому, заробітна плата жінки була на 30—40% менша від заробітку чоловіка). Не зважаючи на діяльність активістів і парламентарів, цю проблему упродовж зазначеного періоду ліквідувати не вдалося.

Продовжувався процес зрівняння у правах чоловіка та дружини. З 1925 р. вони вже розглядалися як окремі особи у майнових справах, а з 1935 р. було скасовано відповідальність чоловіка за борги своєї дружини і за вчинені нею правопорушення.

З 1937 р. розлучення як з ініціативи жінки, так і з ініціативи чоловіка могло бути оформлене на підставі умисної втечі строком не менше трьох років, жорстокості і невиліковної психічної хвороби одного з подружжя.

У 20-х рр. ХХ ст. на зміну суфражизму прийшов якісно новий рух, представлений значною кількістю різноманітних жіночих груп та організацій. На відміну від суфражистського руху, вони не мали потужних координаційних центрів і спільної мети. Активісти фемінізму в цей час присвятили свою діяльність вирішенню проблем материнства і дитинства, нерівної оплаті праці, легалізації абортів, використання контрацепції тощо.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження та викладено основні положення, які виносяться на захист:

Історіографічний аналіз засвідчив, що не зважаючи на наявність значної кількості напрацювань у вивченні історії британського жіноцтва у кінці ХІХ — першій половині ХХ ст., в українській історичній науці комплексні дослідження, які б відображали становище британської жінки у публічній сфері життя суспільства, до цього часу не здійснювалися. Крім того, подальшого вивчення і переосмислення потребують проблеми, пов'язані з оцінкою гендерної політики на ринку праці, періодизацією суфражистського руху, взаємовпливом участі британок у воєнних діях та процесом їхньої емансипації, дисонансом між теорією і практикою у сфері гендерного рівноправ'я на законодавчому рівні тощо. Джерельна база дисертаційного дослідження містить широкий спектр матеріалів, є репрезентативною і дозволяє розкрити поставлені в роботі завдання.

Станом на середину ХІХ ст. у Великій Британії сформувався комплекс соціально-економічних та політико-ідеологічних умов, які сприяли початку суттєвих змін у становищі жіноцтва. Серед них були філософські дискусії щодо ролі жінок в суспільстві, гендерний дисбаланс у кількості населення, фінансові труднощі, поширення низки ліберально-демократичних рухів, остаточне позбавлення заможних жінок політичних прав.

Нижньою хронологічною межею організованого суфражистського руху варто вважати 1860-ті рр. — час появи перших постійних суфражистських організацій і початку політичної дискусії щодо надання жінкам права голосу. Межею завершення суфражистського руху доцільно вважати 1928 р., коли британки були зрівняні у виборчих правах з чоловічим населенням країни. У суфражистському русі спостерігалось домінування ліберальних та соціалістичних ідей. Його активісти довгий час зберігали позапартійну тактику, співпрацюючи лише з окремими депутатами, і використовували переважно конституційні методи боротьби. На початку ХХ ст. у суфражизмі викристалізувалося радикальне крило, яке почало вдаватися до агресивних дій у досягненні політичного рівноправ'я.

На початку своєї діяльності суфражисти співпрацювали з рядовими представниками Ліберальної партії, у той час як більшість членів Консервативної партії не підтримувала жіночий рух. Лідери обох партій у своїх виступах визнавали важливість суфражистської проблеми і неодноразово висловлювалися на підтримку надання жінкам виборчих прав. У той же час, вони не здійснювали конкретних кроків для надання жінкам права голосу, а іноді навіть чинили опір

суфражистським ініціативам. Ситуація змінилася з появою Лейбористської партії — у липні 1912 р. між поміркованими суфражистками і лейбористами була досягнута домовленість про співпрацю, а в 1913 р. партія підтримала положення про надання політичних прав жінкам. З входженням англійок до лав електорату між партіями почалася боротьба за їхні голоси.

Діяльність жінок у роки Першої світової війни мала суттєвий вплив на прийняття «Акту про народне представництво» у 1918 р., але при дослідженні причин надання жінкам виборчих прав необхідно брати до уваги широкий спектр чинників, що сприяли прийняттю такого рішення. Серед них були наступні: 1) необхідність термінового реформування виборчого законодавства; 2) суфражистські кампанії 1860-х—1914 рр., які забезпечили проблемі надання права голосу жінкам підтримку депутатів і місце у парламентській дискусії; 3) надання виборчих прав жінкам поступово переходило у загальносвітову практику — на той час право голосу вже мали жінки Нової Зеландії, Австралії, Фінляндії, Данії, Ісландії та Норвегії; 4) коаліційність уряду (1915—1922 рр.) — присутність у ньому представників всіх основних політичних партій означала врахування їхніх позицій щодо суфражистської проблеми; 5) відставка Герберта Асквіта у 1916 р. й прихід до влади більш лояльного до суфражистів Девіда Ллойд Джорджа; 6) активна робота британок на користь держави в роки війни та зміна їхнього образу в суспільстві, які сприяли скороченню кількості противників допуску жінок до творення загальнодержавної політики; 7) вигідна урядові й державі позиція більшості суфражистських товариств у роки війни; 8) наявність гострої проблеми у сфері зайнятості, пов'язаної з необхідністю масового звільнення працюючих жінок на користь демобілізованих чоловіків і, водночас, бажання влади «задекларувати» своє визнання жіночого внеску в перемогу у Першій світовій війні; 9) влада і суспільство були виснажені війною і бажали запобігти продовженню суфражистської боротьби.

Основна заслуга суфражистів полягала в тому, що внаслідок їхньої діяльності на розгляд суспільства були винесені питання, які раніше не піддавалися сумнівам і сприймалися як належне. Крім цього, активісти суфражистського руху стали для своїх співвітчизниць наочним прикладом ведення агітації і публічних виступів, продемонструвавши різні методи відстоювання власної думки: від інтелігентно-поміркованих до емоційно-радикальних. Антисуфражистський рух також став взірцем поступового виходу жінок з-під чоловічої опіки і намагання заявити про себе та свої погляди публічно. Хоча діяльність антисуфражистів була менш активною і демонстративною, ніж у їхніх ідейних опонентів. Завдяки діяльності обох рухів проблеми жінок, їхні інтереси та погляди були почуті суспільством, а самі вони почали поступово відкривати для себе сферу публічного життя.

Здобуття жінками політичних прав мало вкрай важливе значення і, в першу чергу, соціокультурне, а вже потім — політико-правове. Суфражизм похитнув наявний у суспільстві статус-кво і сформував підвалини для подальшого переосмислення суспільних відносин. Водночас, право голосу не належало до списку тих змін, які мали миттєвий і безпосередній вплив на становище більшості британок. Звісно, це нововведення сприяло підвищенню інтересу жінок до

політичної сфери, але до участі у ній воно надихнуло лише одиниці. Діяльність більшості з них у 1918—1939 рр. розчинилась в активності чоловіків на цій стежі. Коли постає необхідність окреслити більш динамічні і видимі зміни у становищі британок, на нашу думку, слід починати зі здобутків, отриманих паралельно з процесом боротьби за рівноправ'я у політичній сфері — одержання жінками доступу до всіх рівнів освіти, освоєння нових видів зайнятості на ринку праці, набуття майнових та інших прав у подружній сфері тощо.

Спираючись на результати проведеного дослідження, можна констатувати, що період з кінця XIX ст. до 1939 р. є одним з ключових етапів емансипації британських жінок. Якщо в попередні століття британки, зазвичай, лише долучалися до чоловічих протестів, то у кінці XIX — на початку XX ст. вони стали групою з власними, відмінними від чоловічих, інтересами, і вже були здатні до самоорганізації. Водночас, поява нових можливостей для жінок не означала їхнього урівняння з чоловіками, вони все ще залишалися субординованою групою. Британки отримали більше обов'язків і відповідальності. Процес входження жінок до чоловічої сфери не супроводжувався аналогічними процесами з боку чоловіків щодо прилучення до «жіночих» клопотів, зокрема, виховання дітей і ведення домашнього господарства. Ключовий суб'єкт феміністської емансипації — британські жінки — нерідко підтримували традиційний гендерний уклад або ж займали нейтральну позицію у вирішенні проблеми. Причину цього явища слід шукати в горизонтальних владних відносинах, що склалися в патріархальному суспільстві. Жінки виявилися заручницями власних поглядів, зрощених на «грунті» патріархальних традицій. Зміни, що відбулися під егідою «першої хвилі» фемінізму, були ліберальними за своєю сутністю і намагалися вписати жінок у патріархальну систему. Внаслідок проведення низки законодавчих реформ і суспільних трансформацій у досліджуваній період жінки отримали можливість змінити своє становище власноруч, не чекаючи, поки їхньою долею розпорядиться хтось інший.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження

Статті у фахових виданнях України:

1. Залеток Н. В. Суфражистська кампанія у Великій Британії 1918—1928 рр. / Н. В. Залеток // «Гілея : науковий вісник» : Збірник наукових праць. — К., 2012. — Вип. 67. — С. 148—154.
2. Залеток Н. В. Британські жінки у складі допоміжних служб в роки Другої світової війни. Ч.1 / Н. В. Залеток // «Гілея : науковий вісник» : Збірник наукових праць. — К., 2013. — Вип. 73. — С. 95—97; Залеток Н. В. Британські жінки у складі допоміжних служб в роки Другої світової війни. Ч.2 / Н. В. Залеток // «Гілея: науковий вісник» : Збірник наукових праць. — К., 2013. — Вип. 74. — С. 106—108.
3. Залеток Н. В. Проблема надання виборчого права британським жінкам у ході парламентських реформ (1832—1884) / Н. В. Залеток // Український історичний збірник. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. — Вип. 16. — С. 94—101.

4. Залеток Н. В. Жінки вікторіанської епохи у шлюбно-сімейних відносинах / Н. В. Залеток // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — К., 2013. — №4. — С. 84—89.

5. Залеток Н. В. Еволюція ролі британських жінок на ринку праці (друга половина XIX — початок XX ст.) / Н. В. Залеток // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. — Вип. 22. — С. 260—273.

6. Залеток Н. В. Становище британських жінок та основні напрямки діяльності феміністичних організацій у міжвоєнний період (1918—1939 рр.) / Н. В. Залеток // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки : зб. Наукових праць. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. — Вип. 12. — С. 29—34.

7. Залеток Н. В. Суфражистська кампанія у Великій Британії (1860-ті—1928 рр.) : історіографія проблеми / Н. В. Залеток, О. С. Черевко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2015. — Вип. 24. — С. 355—373.

Статті в іноземних наукових виданнях:

8. Залеток Н. В. Британские женщины в годы Первой мировой войны / Н. В. Залеток // Genesis: исторические исследования. — 2015. — № 2. — С.50—65. — DOI: 10.7256/2409-868X.2015.2.14066. — Режим доступа к статье: http://e-notabene.ru/hr/article_14066.html. — Название с экрана.

9. Залеток Н. В. Женское образование в викторианской Англии / Н. В. Залеток // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — М. : «Институт Стратегических Исследований», 2013. — №09 (56). — С. 60—63.

Матеріали, які додатково відображають результати дослідження:

10. Залеток Н. В. Основні риси гендерної політики Консервативної партії Великої Британії у 20—90-х рр. XX ст. / Н. В. Залеток // Звітно-наукова конференція студентів університету «Освіта та наука у вимірах XXI століття». — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — С. 82.

11. Залеток Н. В. Участь британських жінок у Першій світовій війні та її значення для прийняття «Акту про представництво» (1918) / Н. В. Залеток // Всесвітня історія очима українських істориків, присвячена науковому і педагогічному доробку фундаторів кафедри, професорів М. Ф. Александре та А. Ф. Трубайчука : збірник наук. статей учасників конференції, Київ, 8 грудня 2011 р. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. — С. 142—150.

12. Залеток Н. В. Джон Стюарт Мілль та зародження суфражистського руху в Англії / Н. В. Залеток // Дні науки історичного факультету: матеріали

VI Міжнародної наукової конференції молодих учених. — К., 2013. — Вип. VI, Ч. 3. — С. 34—36.

13. Залеток Н. В. До питання про дослідження історії статей / Н. В. Залеток // Освіта і наука в Україні. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. — Дніпропетровськ: Роял Принт, 2013. — Ч. II. — С. 97—100.

14. Залеток Н. В. Проблема жіночої зайнятості в Англії у другій половині XIX—на початку XX ст. / Н. В. Залеток // Глухівські наукові читання — 2013 : Зб. матер. III Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав за якими судиться малоросійський народ». — К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2013. — С. 34—35.

15. Залеток Н. В. Висвітлення проблеми надання жінкам виборчих прав у засобах масової інформації Великої Британії (1905—1913 рр.) / Н. В. Залеток // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження». — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. — Вип. 1. — С. 85—95.

16. Залеток Н. В. Політика британського уряду щодо ув'язнених активістів суфражистських кампаній (1908—1914 рр.) / Н. В. Залеток // Людина, суспільство, політика : актуальні виклики сучасності : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13—14 лютого 2015 р.). — Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. — С. 210—213.

17. Залеток Н. В. Суфражистська проблема у парламентських дебатах та ЗМІ Великої Британії (1907—1914 рр.) / Н. В. Залеток // Каразінські читання (історичні науки) : Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 24 квітня 2015 р.). — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — С. 187—188.

18. Zalietok N. Peculiarities of deployment of the suffrage movement in Great Britain (1907—1908) / N. Zalietok // Дні науки історичного факультету: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. — К. : Логос, 2015. — С. 448—451.

АНОТАЦІЯ

Залеток Н. В. Жінки в суспільному і політичному житті Великої Британії (остання третина XIX ст. — 1939 р.). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 — всесвітня історія. — Інститут історії України Національної академії наук України. — Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню становища та ролі жінок у суспільному і політичному житті Великої Британії від останньої третини XIX ст. до 1939 р. У роботі, на основі аналізу джерел та історіографічної бази, комплексно досліджено

процеси, пов'язані із зародженням та розвитком суфражистського руху як першого масштабного прояву суспільно-політичної активності британського жіноцтва.

Висвітлено динаміку змін у становищі жінок на ринку праці, у подружньому житті, освітній та політичній сферах в зазначений період. Акцентується увага на законодавстві, спрямованому на розширення прав жінок у перелічених сферах. Складено статистичний аналіз жіночої зайнятості на основі даних британських переписів населення.

Проаналізовано відносини активістів жіночого руху та політичних партій, діяльність перших жінок-депутатів, особливості агітаційних кампаній політичних партій, спрямованих на жінок-виборців. Висвітлено основні напрями діяльності феміністичних організацій у міжвоєнний період, які стосувалися контролю над народжуваністю, дискримінаційних практик на ринку праці, державної допомоги тощо.

Досліджено роль політичної ідеології та системи морально-етичних цінностей у формуванні ставлення суспільства до проблеми гендерного нерівноправ'я. З'ясовано вплив суфражистського та антисуфражистського рухів, участі жінок у Першій світовій війні, а також розширення їхніх прав та можливостей у різних сферах життєдіяльності на зрушення у панівному гендерному укладі. Визначено роль періоду від останньої третини ХІХ ст. до 1939 р. у процесі емансипації британських жінок.

Ключові слова: жінки, Велика Британія, жіночий рух, емансипація, суфражизм, фемінізм, гендер, виборче право, політика, суспільство.

АННОТАЦІЯ

Залеток Н. В. Женщины в общественной и политической жизни Великобритании (последняя треть ХІХ в. — 1939 г.). — Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 — всемирная история. — Институт истории Украины Национальной академии наук Украины. — Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию положения и роли женщины в общественной и политической жизни Великобритании от последней трети ХІХ в. до 1939 г. В работе, на основе анализа источников и историографической базы, комплексно исследованы процессы, связанные с зарождением и развитием суфражистского движения как первого масштабного проявления общественно-политической активности британских женщин.

Освещена динамика изменений в положении женщин на рынке труда, в супружеской жизни, образовательной и политической сферах в указанный период. Акцентируется внимание на законодательстве, направленном на расширение прав женщин в перечисленных сферах. Составлен статистический анализ женской занятости на основе данных британских переписей населения.

Проанализированы взаимоотношения активистов женского движения и политических партий, деятельность первых женщин-депутатов, особенности агитационных кампаний политических партий, направленных на женщин-

избирателей. Освещены основные направления деятельности феминистских организаций в межвоенный период, касающиеся контроля над рождаемостью, дискриминационных практик на рынке труда, государственной помощи и т. п.

Исследована роль политической идеологии и системы морально-этических ценностей в формировании отношения общества к проблеме гендерного неравенства. Выяснено влияние суфражистского и антисуфражистского движений, участия женщин в Первой мировой войне, а также расширения их прав и возможностей в различных сферах жизнедеятельности на изменения в господствующем гендерном укладе. Определена роль периода от последней трети XIX в. до 1939 г. в процессе эмансипации британских женщин.

Ключевые слова: женщины, Великобритания, женское движение, эмансипация, суфражизм, феминизм, гендер, избирательное право, политика, общество.

SUMMARY

Zalietok N. V. Women in public and political life of Great Britain (the last third of the XIX century — 1939). — Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Science in History in specialty 07.00.02 — World history. — Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine. — Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the studying of the status and role of women in public and political life of Great Britain from the last third of the XIX century to 1939. In the paper, on the basis of the sources and historiography analysis, the beginning and development of the suffrage movement as the first large-scale manifestation of public and political activity of British women has been comprehensively investigated.

The complex of the socio-economic, political and ideological causes underlying the beginning of significant changes in the status of women is defined. The dynamics of changes in the status of women in the labor market, in private life, educational and political spheres during the study period is illuminated. In particular, women were granted access to all levels of education, started to expand the new types of employment in the labor market, have got the property rights in the marital sphere, etc. The attention is focused on the legislation empowering women in these areas.

The statistical analysis of women's employment, based on the British censuses data, has been prepared. It showed that in study period the superiority in the number of workers still remained in such traditionally «female» areas as domestic offices or services, manufacturing of fabrics and clothes. At the same time, the number of women-workers in such areas as working and dealing in food, tobacco and beverages; lodging, boarding, house-keeping; general or local government of the country; medicine (nurses, pharmacists, midwives, invalid attendants); education; stationery; communication; commercial sphere have been significantly increased.

The relationship between women's movement activists and political parties, activities of the first women MPs, features of the pre-election campaigns of political parties, aimed at women-voters are analyzed. The basic directions of feminist organizations' activities in

the interwar period that dealt with issues of birth control, discriminatory practices in the labor market, allowances for child care, etc are highlighted.

The thesis examined the activity of the pleiad of talented and community-minded women who have made a significant contribution to the development of democracy in Great Britain. Among them are Lydia Becker, Elizabeth Garrett Anderson, Millicent Fawcett, Emmeline Pankhurst, Christabel Pankhurst, Sylvia Pankhurst, Nancy Astor, Eleanor Rathbone, Marie Stopes and others.

The influence of political ideology and system of moral and ethical values on the public attitude to the gender inequality is studied. The impact of the suffrage and anti-suffrage movements, women's participation in the First World War, as well as their empowerment in different social spheres on the shifts in the dominating gender regime was studied. The role of the period from the last third of the XIX century to 1939 in the process of emancipation of British women was determined.

The author comes to the conclusion that granting of political rights to women was extremely important, first of all, in socio-cultural sphere, and then in political and legal sphere. The suffrage movement has undermined the status quo in the social relations and formed the basis for their further rethinking. At the same time, the right to vote was out of the list of the changes that had immediate and direct impact on the position of the majority of British women. This innovation helped to increase women's interest to the political sphere, but it has inspired a few women to participate in political life directly and the most of them lost themselves in the men's activities on this path in 1918—1939.

When there is a need to define a more dynamic and visible changes in the position of British women, according to the author, it should be started with the achievements obtained in conjunction with the struggle for equality in the political sphere.

Based on the results of the study, it could already be seen that the period from the late XIX century to 1939 is one of the key stages of the emancipation of British women. While in the previous centuries women just acceded to the men's protests, in the late XIX — early XX century they became a group with their own, different from men's, interests, and have already been able to self-organize. At the same time, the emergence of the new opportunities for women did not mean that they obtained equal rights with men; they still were the subordinated group.

The changes that have occurred under the auspices of the «first wave» of feminism were liberal by their nature and attempted to fit women in a patriarchal system. At the same time, feminist campaigns gave the opportunity to take a detached look at the position of women in society. They outlined existing way of life and motivated to change it. As the result of legislative reforms and social transformations, women obtained the opportunity to change their position by themselves, not waiting until their fate is disposed by somebody else.

Keywords: women, Great Britain, women's movement, emancipation, suffragism, feminism, gender, suffrage, politics, society.